

Milutin Folić

OBNAVLJANJE I DELATNOST KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE NA KOSOVU 1930—1941.

KPJ između dva rata za dve godine svoga legalnog rada imala je vidnog uspeha ali i velikih teškoća u svom revolucionarnom radu. Kako kaže drug Tito »Ne samo u sebi samoj, nego i u uslovima u kojima se nalazila.«¹ »Obznanom« i Zakonom o zaštiti države zabranjen je legalni rad Komunističke partije, SKOJ-a i revolucionarnih sindikata. Režim je u delatnostima KPJ video veliku opasnost, zato je i doneo i ova dva akta da bi paralisala delatnost KPJ.

Međutim, u tim teškim uslovima ilegalnom rada, KPJ nastoji da nađe načina i forme političkog rada. Veliki udarac za razvitak KPJ i njen započeti proces obnavljanja jeste uvođenje Šestojanuarske diktature. Ona se najgrubljim terorom okomila na KPJ. Mnogi su komunisti tada poslati na dugogodišnju robiju a mnogi su i ubijeni, neki su se sklonili u inostranstvu a neki usled terora režima pasivizirali i otpali iz pokreta. »Mnoge su partijske organizacije bile tada obczglavljene, trebalo je vremena i borbe da izrastu novi kadrovi. Mada su udarci diktature desetkovali Partiju, ona se vrlo brzo snašla, počela se oporavljati i obnavljati, mahom mladim ljudima. Već 1932—1934. godine KPJ rukovodi nizom akcija radničke klase, štrajkovima seljaštva i studenata, organizuje demonstracije i sl...«²

Kosovo je karakterisala velika kulturna i privredna zaostalost, nerešeno nacionalno pitanje, postojao je jaz između naroda koji je bio posledica hegemonističke velikosrpske buržoazije. Separatističke delatnosti pojedinih političkih partija bio bi dublji da KPJ nije delovala u pravcu njihovog zbližavanja. KPJ je pridobila za svoju politiku i borbu radničku klasu i demokratske snage svih naroda i narodnosti Jugoslavije. Specifičnu situaciju na Kosovu omogućavala je buržoaskim vlastodršcima da albanska narodnost, iako je bila najbrojnija, bude obespravljena i eksploatisana. Ona nije imala ni najelementarnijih nacionalnih i demokratskih prava: upotrebu svog jezika u javnim poslovima, školovanje na maternjem jeziku, razvoj nacionalne kulture, izdavačku delatnost, nacionalnu individualnost...³. Sve je ovo imalo i velikog odraza na razvitak i rad KPJ

¹ Josip Broz Tito, *Borba i razvitak PKJ između dva rata* (predavanje u Političkoj školi SKJ »Josip Broz Tito« održano 26. i 27. marta 1977. godine), »Komunist«, Beograd, 1977, str. 6.

² Isto, str. 30—31

³ Ali Hadri, *Đakovica u NOP-u*, Priština 1976, str. 40.

na Kosovu. No, i pored svih tih specifičnosti koje su karakterisale Kosovo — ono se u partijskom pogledu razvija uporedo sa razvitkom KPJ u drugim delovima Jugoslavije.

Već sam napred istakao da je prestanak rada i delatnosti KPJ posle Obznane 1920. i njene likvidacije i dugog zastoja od skoro deset godina na Kosovu, posledica nepostojanja industrijskog proleterijata, a kod partijskog članstva nedovoljna ideološka izgrađenost, nedovoljna organizaciona povezanost partijskih organizacija, a naročito strah od policijskih represalija. Bez obzira što je u to vreme radnički pokret bio paralisan za dosta dugo vremena, njegova delatnost u legalnom periodu 1919—1920. godine ima veliki značaj, jer se bez tih udarenih temelja ne može zamisliti njegovo obnavljanje, tridesetih godina, niti njegov dalji razvitak u jednu snažnu političku partiju koja je spremala mase za odlučujuću fazu naše revolucije 1941. godine.⁴

I

Organizacije KPJ na Kosovu počinju da se obnavljaju krajem treće i početkom četvrte decenije. To je bilo vreme šestojanuarske diktature, koja je u ovom kraju dovela na vlast najreakcionarnije elemente i time izazvala duboko neraspoloženje radnih masa. Ekonomska i kulturna zaostalost, nacionalna i socijalna obespravljenost, koja se protezala od formiranja Jugoslavije, zajedno sa drugim specifičnim karakteristikama Kosova u predratnom periodu u mnogome su uticale na obnovu KPJ i njen dalji razvitak i političku aktivnost, kao i razvitak radničkog pokreta u celini. To je sve uslovalo da su stalno bile prisutne ideje KPJ u masama. Još za vreme šestojanuarske diktature (1929—1932) i ako pod dosta teškim uslovima delovale su sindikalne organizacije na Kosovu. Međutim, pre toga u Pečkoj gimnaziji delovali su napredni profesori koji su se povezivali sa naprednim ljudima preko kojih su propagirali marksizam. Pre njih su bili Marko Biljurić, Ilija Panović i Stefan Gašović, profesori komunisti, koji su delovali na generacije đaka od 1921—1925. godine, pa je njihovo delo nastavio profesor Todorović.⁵ Osim toga, studenti Beogradskog univerziteta (BU) koji su ovde provodili ferije radili su na širenju naprednih ideja. Oni nisu samo raskrinkavali postojeći režim i ukazivali na potrebu njegovog obaranja, nego su se aktivno uključivali u revolucionarni radnički pokret. Svojom aktivnošću su se isticali Radovan Vuković,⁶ Vojin Krtolica, Milutin Bakić i Vidak Marković.⁷ Oni su kao

⁴ Ali Hadri, *KPJ na Kosovu i Metohiju do Aprilskog rata 1941.* »Tokovi revolucije«, 1970, V, str. 363—369.

⁵ AZRP Srbije, Setnografske beleške o razvoju naprednog studentskog pokreta Beogradskog univerziteta od 2. marta 1961, srt. 3.

⁶ Radovan Vuković bio je sekretar KP KPJ za Srbiju, književnik i istaknuti revolucionar, poginuo u Srbiji 1941. godine kao komesar odreda.

⁷ Vojin Krtolica, član KPJ od 1931, aktivista u studentskom pokretu BU, sada u penziji; Milutin Božović, student prava, član KPJ od 1930, radio je u naprednom studentskom pokretu BU, poginuo u Prvoj proleterskoj brigadi; Vidak Marković, član KPJ od 1931. godine, aktivista studentskog pokreta BU, organizator prvih partijskih organizacija na Kosovu, poginuo na Banjici 1942. godine.

iskusni partijski aktivisti uspeali da negde stvore ćelije KPJ, negde grupe, simpatizere — a negde i punktove Partije. Svaki njihov dolazak za period 1930-1932. godine imao je veliki značaj. Oni su donosili razne proglose i letke CK KPJ. I ne samo to, već su uzimali lično učešća u njihovom rasturanju. Na vrlo popularan način su objašnjavali uzroke bede, koja je tada carovala u radničkim i seljačkim domovima, »raskrinkvali šovinističku politiku vlastodržaca, govorili o potrebi jedinstva radnih ljudi, bez obzira na nacionalnosti...«.⁸

Savremenici tih akcija iz 1930—1931. godine sećaju se kako su rasturali letke CK KPJ ne samo u Peći, već i po drugim selima i gradovima Kosova. U njima se oštro napadao kralj, diktatura, država kao tamnica naroda, policija i sistem, pozivali su radnike i seljake da se suprotstave diktaturi i eksploataciji. Leci su rasturani na razne načine — pa i stavljani ljudima u džep. Policija je hapsila sve one kod kojih bi se našli leci i strogo ih kažnjavali.⁹

Tako studenti svojom aktivnošću uspevaju da 1929. godine u Peći formiraju i prve partijske ćelije. Te prve partijske ćelije imale su tri-četiri člana KPJ. U tim početnim godinama obnovljene partijske organizacije usled šestojanuarskog terora koji je sproveden nad komunistima nije bilo čvrsto organizovanog rada. Rukovodeći kadar KPJ bio je pohapšen i proređen ubistvima i progonima. No, ipak je neprekidni propagandni rad imao veliki značaj za revolucionisanje masa.¹⁰

Za razvitak KPJ i SKOJ-a postojali su i objektivni uslovi, naročito u srezovima Metohije. Tamo je bilo nešto trgovačke buržoazije, nešto bolje su bili situirani činovnici i zanatlije, a najviše je bilo sirotinje, koja je bila stalno na ivici gladi. Naseljenički živalj bačen na krčevine i šume bez ičega, takođe se borio sa krajnjom nemaštinom. Ništa bolje nije bilo ni albanskom živalju, niti srpskom starosedelačkom živalju. Tim masama, naravno, bile su jedino primamljive komunističke ideje, one su brzo uviđale da je pobeda komunističkog pokreta jedina perspektiva za stvaranje boljih uslova života.¹¹

U takvim uslovima organizuju se razne literatne družine trezvenjačke mladeži, formiraju se omladinske organizacije u kojima se okupljaju mladi komunisti u prvom redu u gimnazijama u Peći, Prizrenu, Kosovskoj Mitrovici i Prištini. U širenju revolucionarnih ideja ističu se napredni profesori, a kroz pismene zadatke »Što mislite o miru?«, »Kako zamišljate sreću?«, »Ne učimo za školu nego za život«, te su tako uticali na učenike za njihova pravilna opredeljenja za komunistički pokret.¹² Studenti su bili stalno u kontaktu sa ovim naprednim profesorima i đacima. Među svima se isticao Radovan Vukićević. On je bio pokretač svih akcija kod srednjoškolaca. Išao iz akcije u akciju. Usvojio je ideologiju preobražaja komunističkog društva, koji je duboko mijenjao i sav život uzimao kao

⁸ Dušan Mugoša, *Akcije u Peći*, »Četrdeset godina«, knjiga II, Beograd, 1960, 1975.

⁹ Kao nap. 5, str. 75.

¹⁰ Pavle Jovičević, *Obnavljanje partijske organizacije u Peći*, »Zbornik sećanja 1929—1935«, knjiga II, Beograd, 91.

¹¹ Isto str. 76.

¹² Mito Miljković, *SKOJ i omladinski pokret na Kosovu 1919 — 1941*. (rad se nalazi u rukopisu u Zavodu za isotriju Kosova).

naprednu i svestranu aktivnost. Vuković sa pećkom omladinom ide u akcije. Te akcije su bile jedna aktivna škola. KPJ je 1932. godine sa tom omladinom isticala crvene zastave, kidala telefonske žice, crtala petokraku, srp i čekić.¹³

U Peći je osnovan Fudbalski klub »Budućnost« sa ciljem pridobijanja omladine za komunističke ideje. Partija i opstanak kluba ima problema sa policijom koja pravi smetnje, upada u prostorije kluba i hapsi upravu kluba. Zaplenjeno je sva arhiva kluba a uprava je upućena na mesec dana zatvora. Kasnije je proširena akcija na stvaranje klubova u selima Duboviku, Goraždevcu, Zagrmlju, Vitomirici, Kruševcu i drugim. Međusobno se takmiče — pevaju revolucionarne pesme; tu se istovremeno propagiraju napredne komunističke ideje.¹⁴

II

Formiranje partijskog rukovodstva na Kosovu

Godina 1931. bila je od presudnog značaja za razvitak KPJ na Kosovu. Prvi put je te godine uspostavljena veza sa PK KPJ za Crnu Goru i čvršće veze sa studentskim pokretom BU, od kojih je dobijana svestrana pomoć i podrška. To je u mnogome pomoglo još uvek mladoj partijskoj organizaciji u Peći, za raskrinkavanje buržoaskog režima i okupljanje svih progresivnih snaga, posebno iz redova radničke klase i omladine: Albanaca, Srba i Crnogoraca.¹⁵ Tako je u Peći 1932. godine stvoreno 11 partijskih ćelija sa 38 članova KPJ sa mesnim i okružnim komitetom KPJ za Metohiju (ali koji je svoju političku aktivnost proširio i na celo područje Kosova i Metohije). U ovo prvo partijsko rukovodstvo Kosova bili su izabrani: Milutin Božović, student prava, Joco Ljubović, radnik, Đoko Ačković, berberin, Boris Vukmirović radnik i Ilija Vukčević.¹⁶ Njegov zadatak je bio da radi na stvaranju partijskih organizacija na Kosovu. Ovaj okružni komitet je u početku bio povezan sa Pokrajinskim komitetom KPJ za Crnu Goru i Sandžak. Kada je došlo do partijske provale u Crnoj Gori, Okružni komitet za Metohiju ostao je privremeno bez veze sa višim partijskim rukovodstvom, ali je sačuvan od partijske provale koja je u Crnoj Gori napravila veliku štetu. Radovan Vuković je uspostavio vezu sa PK KPJ za Srbiju, ali njegovim hapšenjem ta veza je bila prekinuta. Kasnije je uspostavljena partijska veza iz Beograda sa pojedinih komunistima iz Kosovske Mitrovice, Vučitrna i Prištine. U Peći decembra 1936. godine po povratku sa robije Petar Radović instruktor CK KPJ reorganizovao je OK KPJ za Kosovo u sastavu: Petar Radović, sekretar, Boris Vukmirović, Ramiz Sadiku, Andro Cukić i Joco Ljumović.

¹³ Stanoje Filipović, »Svetski likovi Radovan Vuković«, Šabac, Godišnjak istorijskog arhiva, 1965; str. 6.

¹⁴ Pavle Jovičević, n. r., str. 91.

¹⁵ Mito Miljković, n. r., str. 25.

¹⁶ Dr Jovan Bojović, *Organizaciono stanje KP u Crnoj Gori 1932. godine*; Pavle Jovičević, n. r., str. 13. i 18; Pavle Jovičević, *Grad bunta i revolucije*, »4 jul« od 15. VII 1977.

Od Prvog dana stvaranja partijskog rukovodstva za Kosovo, oživljava rad Partije i na ovom terenu: formiraju se nove partijske ćelije, podiže partijski kadar i izvode se akcije.¹⁷

III

Stvaranje pokrajinskog partijskog rukovodstva oživljava rad KPJ i na ovom terenu: formiraju se nove partijske ćelije, podiže partijski kadar i povremeno se izvode akcije. Prve partijske ćelije KPJ od 6 članova formiran su 1929. godine u Peći, a 1930. godine primljena su 4 nova člana; 1931. godine oformljena je ćelija od 3 člana, tako da je 1933. godine u gradu Peći bilo 14 članova KPJ, dok je u selima oko Peći stanje izgledalo ovako: u Vitimirici 4 člana, u Goraždevcu 5 članova (1934), u Raušiću sa selima Dubovikom, Dubočak, Zlopok, Donji i Gornji Streoc 5 članova, a u selu Zagrmlju formirana je ćelija KPJ od 3 člana; 1935. godine u Dobruši stvoren je punkt. 1936. godine do 1937. godine u gradu Peći formirane su još tri ćelije, 1936. je u Duboviku osnovana partijska ćelija, tako da su u Pećkom srezu delovala 34 člana KPJ od kojih 29 radnika i zemljoradnika, 4 đaka, 1 student, četvorica su bili Albanci, u Peći je 1938. godine obrazovan biro ćelija — tako da je partijska organizacija Peći brojala 45 komunista.¹⁸

Stvaranje industrijskog proletarijata u Kosovskoj Mitrovici, otvaranjem rudnika Trepča, dolaskom velikog broja radnika iz drugih delova zemlje (rudari i drugi stručnjaci), zauzimanjem pravilnijih stavova KPJ po sindikalnom pitanju, radnici su prenosili iskustva iz drugih razvijenih centara iz zemlje, pre svega od studenata BU i drugih intelektualaca uz pomoć komunista i organizacija KPJ Peći i Kraljeva — doći će do obnavljanja KPJ i u Kosovskoj Mitrovici, 1934. godine.

Jula 1934. godine u Kosovskoj Mitrovici formirana je prva partijska ćelija od 4 člana (2 radnika električara, 1 bravar i 1 student). Iste godine obrazovana je i partijska ćelija u Zvečanu. Godine 1935. partijska ćelija u gradu prerasta u Mesni komitet KPJ. Do 1937. godine primljeno je još 8 članova KPJ, tako da je u ovom gradu, rudniku i fabrici u Zvečanu bilo 38 članova KPJ, od toga 31 radnik, 2 studenta i 5 službenika.¹⁹ Ovakvo narastanje partijske organizacije i njen socijalni sastav potpuno su razumljivi, jer se posle otvaranja »Trepče« stvaraju povoljni uslovi za sve veći broj partijskih organizacija, sastavljenih od radnika — rudara. Ovdje pristižu radnici iz drugih krajeva, već klasno svesni i mnogi od njih organizovani u KPJ. Niske nadnice, teški uslovi života, težak rad rudara izazvali su veliko nezadovoljstvo, što je uslovljavalo buđenje klasne svesti i uključivanje u borbu protiv kapitalističke eksploatacije, za bolji ekonomski položaj. I ova organizacija imala je pravilan revolucionarni kurs, ne gubeći iz vida osnovnu perspektivu i cilj, borbu za novo besklasno društvo. Ona se istovremeno borila za svakodnevne interese radnika, za nji-

¹⁷ M. Folčić, *Konsolidacija KPJ na Kosovu i Metohiju u periodu 1937 — 1941.*, »Tokovi Revolucije«, knj. V, str. 4, 1970.

¹⁸ Isto, 5.

¹⁹ AZIK, k. 17/11, br. 222, Setnografske beleške Kos. Mitrovice.

hovo politička i socijalna prava i za pristojnije nagrađeni rad. Partija je na taj način učila i vaspitavala mase za revolucionarnu borbu, spremala ih za okršaje sa buržoazijom u predstojećoj proleterskoj revoluciji. Neposredno i preko sindikalnih podružnica URS-a, u kojoj je prodirala i ostvarivala svoj uticaj KPJ, Partija je organizovala niz akcija 1936. godine. Prvi veliki štrajk rudara »Trepče« kojim je strana kompanija »Mins« bila prinuđena na ustupke i bolji tretman radnika. Štrajk je snažno odjeknuo među radnicima i van »Trepče« i Kosovske Mitrovice, a među radnicima podigao ugled KPJ i svest da se samo organizovanom borbom pod rukovodstvo KPJ može pobediti.

Štrajk je doneo i političke pobjede: slobodu sindikalnog organizovanja, slobodu zbora i dogovora, pravo rasturanja napredne štampe, pravo radničkih poverenika — da poslodavcima stave svoje veto na samovoljno otpuštanje radnika s posla. Ova pobjeda je podigla ugled KPJ — stvorena je mogućnost za raznovrsne forme rada. Prvi klasni okršaj izbacio je na površinu mnoge aktivnosti do tada malo poznate i tako stvorio mogućnost omasovljavanja Partije sa novim aktivistima.²⁰

Posle štrajka u »Trepči« partijska organizacija se proširila u rudniku, gradu i okolnim selima Kosovske Mitrovice. Već 1938. godine ova organizacija broji 46 članova sa Mesnim komitetom, u sastavu: Mate Kršuma, sekretar, Ibrahim Puvec, Franc Veber, Ljubo Jojić i Božo Miletić. Kasnije, od 1938. do 1941. godine broj članova KPJ u Kosovskoj Mitrovici i okolini nastastao je na 76 članova.²¹ Od njih 29 Srba, 25 Crnogoraca, 9 Albanaca, 12 ostalih (Hrvati, Muslimani, Jugosloveni).

Nešto kasnije zalaganjem Mjesnog komiteta KPJ Kosovske Mitrovice 1940. godine formirana je partijska organizacija u Vučitrnu, a nešto kasnije i u selu Pantini (vučitrnski srez) i u Poljancu (drenički srez). MK KPJ iz Kos. Mitrovice delovao je preko partijskih ćelija iz Starog Trga, Prvog Tunela i Zvečana na radnike rudnika »Kopaonik« (u kopaoničkom srezu).²²

U Đakovici obnavljanje partijske organizacije počelo je 1933. godine. Nekoliko studenata počinje da radi na oživljavanju i širenju komunističkih ideja u masama. U Juniku 1933. godine formirane su prve komunističke grupe u selima Dubravi, Šapteju i Rzniću.²³

Septembra 1937. godine formiran je Sreski komitet KPJ za srez đakovački. Skup od 8 — 10 komunista iz sresa đakovačkog održan je u Cerimu, na kome su prisustvovali Boris Vukmirović, Vido Čukić i Veco Abramović kao delegati Oblasnog komiteta KPJ za Kosovo i Metohiju. Na konferenciji je raspravljano o političkoj situaciji, o radu i zadacima komunista. U sreski komitet su izabrani: Mihajlo Popović, sekretar, Vojislav Lakčević i Milija Kovačević, za članove.²⁴ Posle konferencije pristupilo se aktivno formiranju partijskih i SKOJ-evskih organizacija. U to vreme su formirane partijske organizacije u Đakovici, Rzniću, Šapteju, Dub-

²⁰ Dušan Tomović, *Od prve ćelije do prvog pucnja (od 1919. do 1941)*; Branislav Božović, *Rudarska četa*, Bograd, 1974, str. 16.

²¹ AZIK, k. 17/11, br. 222; M. Folić, n. r., str. 5.

²² AZIK, k. 17, *Stenografske beleške Kos. Mitrovice od 10. do 13. III 1955. godine*, str. 26—32.

²³ Dr Ali Hadri, *Đakovica u NOP-u*, Priština 1976, str. 44.

²⁴ Dr Ali Hadri, n.d., 44.

ravi, Ponoševcu, Drenovcu i drugim selima. U početku je bilo 27 članova, a do 1941. godine taj broj se povećao na 56 članova, partije i dva puta više SKOJ-evaca. Partija je u ovom srezu razvila vrlo široku aktivnost privlačeći mase u radnički demokratski pokret.²⁵

U Prizrenu je obnovljena partijska organizacija 1932. godine, kada je bila povezana sa Nišom, a od 1937. godine dolazi do izrazitije političke diferencijacije među stanovništvom. KPJ vrši uticaj preko radnika i učenika, koji su dolazili iz drugih mesta gde je radnički pokret bio jak.²⁶ Jula 1938. godine u Prizrenu je Boris Vukmirović formirao prvu partijsku ćeliju koju su sačinjavali: Čedo Milenović, sekretar, Predrag Ajtić, Iso Rešat i Trajko Perić, Krajem 1939. godine partijska organizacija se proširuje, da bi početkom 1940. godine imala 3 ćelije — 2 radnika i 1 učenika — đaka Prizrenske gimnazije. Iste godine formirana je ćelija u Suvoj Reci. 1940. godine formirana je i Mesni komitet KPJ za Prizren i okolinu.²⁷

U Prištini 1932. godine učenici starijih razreda Prištinske gimnazije formiraju grupe simpatizera KPJ. Od tada gimnazija postaje centar progresivnih akcija i ideja. Učenicima su se pridružili i grupa naprednih profesora. Decembra 1937. godine obrazovana je prva partijska ćelija od 4 člana, koja je maja 1939. godine raspuštena zbog frakcije Petka Miletića. Oktobra 1938. godine u selu Obiliću formirana je kandidatska grupa za članove KPJ, a u aprilu 1940. godine u selu Vrelu formirana je prva partijska ćelija od 6 članova. Partijske grupe postojale su u Obiliću i Gračkom, a vaspitne u Slovinju i Livoču, dok su u Prištini stvarane kandidatske grupe.²⁸

Narodna čitaonica, takođe, postaje mesto okupljanja i delovanja naprednih ljudi, a njenu upravu vode komunisti. Tako se rasplamsava aktivnost mlade generacije, koju jača povremeni dolazak studenata iz Beograda i Skoplja — sa ilegalnim materijalom za prorađivanje.²⁹

Godine 1937. u selu Štrpcu, Veljko Vučović, formira partijsku ćeliju od 6 članova da bi se na kraju iste godine povećala na 8 članova.³⁰ Formiranje partijske organizacije i uticaj KPJ doprinosi rad rudara rudnika hroma u »Jezerini«. Ovde su organizovali i niz štrajkova, koji je imao veliki značaj za revolucionisanje ovih masa, u traženju boljih uslova života radnika a u prvom redu protiv eksploatacije kompanije iz Skoplja »Hromni rudnici Moise i Aseo«, koja je bila povezana sa stranim kapitalom. Poslodavci su se nemilosrdno obračunavali sa štrajkačima »buntovcima«, kako su ih nazivali, ali se radom KPJ budi klasna svest radnika i nju više ne može niko zaustaviti. Zato su komunisti rad Partije usmerili i kod proleterijata i tamo su imali uspeha. Postoji jedna verzija da je u

²⁵ M. Folić, n.d., 6.

²⁶ AJ, Fond Milana Stojadinovića, fasc. 110.; Miodrag Nikolić, *Hronika Prizrena (u rukopisu)*, str. 54.

²⁷ M. Folić, n. r. str. 6.

²⁸ Isto.

²⁹ List »Priština«, godina III, br. 24 od novembra 1977, str. 3.

³⁰ Nikola Vidačić, *Na obalama Nerodimke*, Novi Sad, 1967, str. 57.

Štrpcu uoči rata postojalo i povereništvo KPJ, ali to još nije istraženo.³¹ No, bez obzira na sve to, ta aktivnost započeta 1937. godine imala je svoj odraz i u kasnijoj revoluciji.

U Uroševcu je 1938. godine obrazovano partijsko povereništvo od 3 člana. Ovo partijsko rukovodstvo bilo je veoma značajno za razvitak KPJ i radničkog pokreta u Nerodimskom srezu. Za rad i razvitak naprednog radničkog pokreta u Uroševcu značajno je i to što su ovde dolazili ljudi koji su ranije proveli duže vremena u radničkoj-proleterskoj sredini, a koji su bili na neki način obuhvaćeni omladinskim, sindikalnim, kulturnim i sportskim društvima, u kojima su dobijali revolucionarne ideje i njih prenosili na novu sredinu u koju su došli. Kao i jedan broj đaka i studenata koji su se preko letnjih i zimskih ferija vrlo aktivno uključivali. Među obe ove pomenute grupe istuču se Veljko Vučević, Vido Aksić, Jovan Vučinić, Milutin Nikolić, Veliimir Parlić, Milan Redžić, Nikola Vidačić, Ljubo Kostić, Petar Marković i dr. koji su uticali da napredne komunističke ideje prodiru i u Uroševac i okolna sela.³²

U Gnjilanu veliki uticaj na revolucionarni rad naročito kod omladine Donje Morave vršen je 1936. i 1937. godine od strane Veljka Dugoševića, učitelja, iz Raniluga. On je održavao stalne veze, sastanke za inteligencijom i intelektualcima i imao je i velikog upliva na seljake kod kojih je bio zbog svog stava cenjen i omiljen. Pod njegovim uticajem oformili su se kao komunisti Radomir Popović, Trajko Perić i dr.³³ Takođe su u razvitku pokreta doprinosili studenti iz gnjilanskog kraja koji su studirali u Beogradu, Skoplju i Zagrebu, i to: Rade Popović, član KPJ, student tehnologije, Goroljub Popović, Vlado Popović, Kurteši, član KPJ, Limon Spanevca, i dr. Studenti su se uključivali u sve političke akcije koje je KPJ organizovala u masama. Zbog svoje političke aktivnosti u masama pojedini studenti su se našli i u zatvoru. Najveća akcija studenata komunista i drugih naprednih ljudi Južnog pomoravlja imala je sahrana Radomira Rada Popovića, koji je od zadobijenih batina u Beogradskoj Glavnjači umro 12. septembra 1939. godine. Sahranjen je u Gnjilanu. Na grobu ovog divnog komuniste redali su se istaknuti komunisti i osuđivali nenarodni režim bivše Jugoslavije, a istovremeno pozivali mase na jedinstvo u borbi protiv tog režima.³⁴

Za Kosovo, a naročito za Peć i okolinu, kasnije i za Kosovsku Mitrovicu, karakteristično je da se pokret u tim gradovima razvijao u toku cele decenije, tj. do rata, intenzivnoću analogno intenzitetu u samoj KPJ u celini, što je bio odraz tešnje povezanosti ovdašnjih organizacija sa rukovodstvom KPJ. Uticaj Crne Gore bio jači na Peć, Đakovicu, Prizren, a Beograda na Kosovsku Mitrovicu, Prištinu, Gnjilanu. I u drugim gradovima i mestima Kosova javljaju se prvi znaci obnavljanja KPJ i radničkog pokreta, ali su još nedovoljno masovni i uticajni.³⁵

³¹ Milutin Bogičević, *Nemirna njedra Šare*, Hronika Siriničke župe (u rukopisu), str. 50.

³² Nikola Vidačić, n. d. str. 47-76.

³³ Bogomir B. Stanković, *Kosovsko Pomoravlje u revoluciji 1941—1945. godine*, Niš, 1975, str. 75.

³⁴ B. Stanković, n. d., str. 77.

³⁵ Dr Ali Hadri, n. d., str. 370; M. Folić, n. r., str. 7.

IV

Za obnovu i konsolidaciju KPJ na Kosovu značajna je Prva oblasna konferencija KPJ koja je održana jula meseca 1937. godine kod Peći. Za organizovanje ove konferencije na Kosovu je stigao Momo Marković, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju. On je formirao Privremeni oblasni komitet KPJ koji je pripremio ovu konferenciju. Delegates za ovu konferenciju birale su partijske ćelije.

Jula meseca 1937. godine u selu Crni Vrh kod Peći održana je prva oblasna konferencija KPJ za Kosovo i Metohiju. Ukupno je bilo 23 delegata iz Peći, Kosovske Mitrovice i Đakovice. Ostale organizacije nisu bile zastupljene.³⁶ Na konferenciji je govorio Miladin Popović, koji je podneo politički referat. On je govorio o značaju Konferencije, o potrebi stvaranja narodnog fronta, o zadacima komunista u njemu, o pojavi fašizma, o građanskim partijama, o borbi za demokratsku slobodu i drugo. Boris Vukmirović je podneo referat o organizacionom pitanju. Posebno je govorio o SKOJ-u i njegovim zadacima. Vidak Marković je podneo referat o nacionalnom pitanju, naročito se osvrnuo na nacionalno ugnjetavanje koje vrši velikosrpska buržoazija nad nesrpskim narodima, posebno se založio za nacionalna prava albanskih masa. Referat o sindikatu podneo je Andro Čukić, o trockizmu je govorio Aca Marković. Diskusija koja se razvila u vezi sa referatima govornika je o budućim zadacima KPJ na Kosovu. Izabran je Oblasni komitet KPJ za Kosovo u sastavu: Miladin Popović, sekretar (kasnije otišao na lečenje), Boris Vukmirović, Ramiz Sadik, Vidak Marković, Andro Čukić, Joco Ljumović.³⁷ Ovo partijsko rukovodstvo na Kosovu iniciralo je formiranje novih ćelija KPJ i novih organizacija SKOJ-a. Masovni prodor učinjen je u organizaciji URS-a. Njihovim uključivanjem u revolucionarnu borbu uprkos otporu oportunističkog socijaldemokratskog rukovodstva koje je preko njih održavalo kontakte sa radnim masama i nastojalo da ih pridobije za svoju reformističku politiku. Oblasni komitet je organizaciono povezao i učvrstio partijske organizacije u celoj oblasti, idejno-politički pravilno usmerio sa višim partijskim forumima od kojih je dobijao direktive i drugu pomoć u radu. Ovaj poduhvat stvaranja najvišeg partijskog rukovodstva na Kosovu imao je veliki idejno-politički i organizacioni značaj.

Dolaskom druga Tita na čelo KPJ 1937. godine odmah se osetio novi kurs Partije i na ovom terenu. »Novo je rukovodstvo — kako kaže drug Tito — odmah uspostavilo napredne veze sa Pokrajinskim i drugim nižim rukovodstvima i cijeloj zemlji i svojim se radom okrenulo prema problemima radničke klase i radnih ljudi...«³⁸ To se osetilo u celokupnoj aktivnosti KPJ i na ovom terenu. Krajem 1937. godine Oblasni komitet KPJ za Kosovo formira Oblasnu omladinsku komisiju za Kosovo, koja je 1939. godine prerasla u Oblasni komitet SKOJ-a. Obnovljen je SKOJ koji je do rata znatno omasovljen i brojao 1200 članova.³⁹ Partij-

³⁶ AZIK, k. 12/7, br. 148.

³⁷ M. Folić, n. r., str. 7.

³⁸ Josip Broz Tito, *Borba i razvoj KPJ među dva rata*, str. 41.

³⁹ *Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945*. I, Beograd, 1963, str. 63.

ska organizacija uspjela je da stvori svoj uticaj u gimnazijama u Peći, Prizrenu, Kosovskoj Mitrovici i Prištini, gde je stvorila jake revolucionarne centre, koji su bili izvor novog članstva i značajna podrška u svim akcijama i celokupnoj borbi koju je vodila KPJ protiv reakcije i režima. Svi pokušaji reakcije da slomi omladinski pokret u svim ovim gimnazijama bili su bezuspešni. Ni šaniranje, ni isterivanje iz gimnazije, ni hapšenja, ni pokušaji infiltracije Ljotičevaca — čak nisu joj u tome pomogli. Naпротив, omladinski i SKOJ-evski pokret stalno je rastao i razvijao se pod rukovodstvom Partije.

V

Uporedo sa obnavljanjem partijske organizacije veliki značaj ima i rad KPJ sa omladinom i njeno obnavljanje vrši se uporedo sa obnavljanjem KPJ. Organizovanje naprednog omladinskog pokreta na Kosovu otpočelo je još 1931. i 1932. godine. U pojedinim gradovima na Kosovu već od 1931. godine počinju da se formiraju napredne grupe omladinskog pokreta, prvenstveno u srednjim školama. Od 1932. do 1935. godine u Prištinskoj gimnaziji radila je napredna omladinska grupa.⁴⁰

Razvitak rudnika Trepče i drugih grana industrije u Kosovskoj Mitrovici, tridesetih godina, razvijala se u većim razmerama i radnička klasa, a u njenom krilu i omladinski pokret. Tako je 1934. godine formirana omladinska sekcija u Sindikatu radnika u pilani, trgovini i zanatlija raznih grana. U Peći i okolnim selima jedan broj omladinaca bio je povezan sa KPJ i aktivno radio u pokretu. Ovdje se u prvom redu ističe srednjoškolska i studentska omladina, koja za vreme letnjih i zimskih ferija dolazi u zavičaj i organizuje kulturno-zabavni i politički rad. Razni oblici okupljanja omladine vršeni su preko kulturnih društava, priredaba, sportskih i drugih zabava.⁴¹

Omladinski pokret nije nikao sam po sebi, već su na njega uticale napredne snage, koje su morale da se sukobljavaju sa zaostalošću i patrijarhalnim životom. Prvi koraci pokreta bili su usmereni baš na razbijanju učmalosti i izvlačenja omladine iz nazadnjačkog života: organizovanja međusobnih kontakata, sedeljki, pevačkih družina, omladini je neposredno i na prikladan način ulivana napredna shvatanja o tome šta znači sloboda i jednakost.⁴²

U periodu od 1934. do 1936. godine u Pećkom srezu je bilo organizovano 63 člana SKOJ-a raspoređenih u ćelijama.⁴³ U Đakovici su tih godina formirane nekoliko aktiva SKOJ-a. U Prištinskoj gimnaziji 1935. godine formirana je prva SKOJ-evska ćelija. U Uroševačkom srezu vrlo aktivan je bio rad sa omladinom. Na njega su imali uticaj đaci i studenti iz Skoplja. Tako da je u ovim srezovima bilo oko 90 SKOJ-evaca.⁴⁴ U

⁴⁰ Stanoje Aksić, *Govori i članci*, Priština, 1961, str. 132 — 133.

⁴¹ AZIK, SB Peć, 1955, k. 12/1 br. 142.

⁴² M. Folić, *Napredni omladinski pokret na Kosovu 1936—1941. godine*, »Obeležje«, br. 6/II, str. 110.

⁴³ AZIK, k. 12/7, br. 148, SB Peć.

⁴⁴ Kao nap. 42, str. 11.

to doba je SKOJ bio jedini oslonac KPJ. Osnovni cilj SKOJ-a bio je da se što više uključi u politički život. Interesovanje omladine za političke događaje u svetu, a posebno u zemlji bilo je tako veliko da se moralo prelaziti na opšti organizovani politički rad: na intenziviranje proučavanja napredne literature, beletristike, naučnih knjiga, naprednih časopisa i drugog. Značajnu ulogu u obrazovanju omladine imala je omladinska štampa (legalna posle 1935. godine), a naročito zagrebački list »Glas omladine«, beogradski list »Student« i organ CK KPJ »Proleter«.

U Peći je 1936. godine izlazio list »SKOJ« koji je bio štampan hemijskim mastilom i umnožavan na šapilografu.⁴⁵

Za šire okupljanje omladine stvorene su literarne družine u srednjim školama. U njima su bili najaktivniji članovi SKOJ-a i omladinci koji su bili uključeni u sportska društva, naročito u srednjim školama, gde su bili učlanjeni i napredni profesori.

Pored toga, školska odnosno srednjoškolska omladina razvijala je svoju aktivnost u rejonima i selima i time je doprinosila obuhvatanju većeg broja omladine u pokretu.

VI

Jedan od značajnih zadataka KPJ u tom periodu bio je stvaranje Narodnog fronta, uključujući u njega slobodarske mase za borbu, za demokratizaciju društva, za rešavanje socijalnih problema i nacionalnih odnosa koji su pritiskivali zemlju i slabili njenu privrednu i odbrambenu moć neophodnu pred potencijalnom opasnošću od fašističke agresije i rata.

Sprovođeci direktive VI kongresa Kominterne i CK KPJ od decembra 1937. godine Partija se i na Kosovu počela oslobađati izolovanosti od širokih narodnih masa. Borba za Narodni front razvijala se kroz akcije koje su predstavljale slobodarske, narodno-demokratsku snagu, koja je nosila udarce reakciji i njenoj profašističkoj organizaciji.

Na Kosovu je direktivi za stvaranje Narodnog fronta preneo Vidak Marković koji je tada došao sa robitje. Zadatak je bio povezivanje sa svim demokratskim elementima spremnih za borbu, povezivanje sa opozicijom i njeno korišćenje protiv tadašnjeg profašističkog režima. KPJ je u Peći formirala odbore za zaštitu građana od političkog terora. To su bili ustvari odbori Narodnog fronta. Preko njih se razvijala široka politička aktivnost. Objašnjavana su svetska zbivanja, opasnost od fašističke agresije, rešavanjem gorućih unutrašnjih problema kako bi se zemlja uspešno branila.⁴⁶

U Kos. Mitrovici formirana su mirovna veća i održane su mirovne konferencije. Kasnije su oni prerasli u odbore Narodnog fronta. U Uroševcu su formirani odbori Narodnog fronta.⁴⁷

⁴⁵ Ali Hadri, *KPJ na Kosovu i Metohiju do aprilskog rata 1941*, »Tokovi Revolucije«, Beograd, 1970, knjiga V, str. 183.

⁴⁶ Pavle Jovičević, *Iz borbe komunista Kosova i Metohije*, Zbornik sećanja 1941. knj. III, str. 66.

⁴⁷ M. Folić, n. r. str. 9.

Akcije KPJ na Kosovu u okupljanju masa oko politike Narodnog fronta došle su do izražaja oko izbora 1938. godine kada je formirana stranka radnog naroda. Na izborima 11. novembra 1938. KPJ se aktivno angažovala u predizbornoj aktivnosti. Inicijativni odbor Kosova je izdao proglas stranke radnog naroda. Mada na izborima ova stranka nije dobila, ona je ipak omogućila da se u predizbornoj agitaciji aktiviraju članovi i simpatizeri KPJ što je bilo korisno i značajno.⁴⁸

Građanski rat u Španiji imao je odjeka i na Kosovu. Marta meseca 1937. godine iz Peći se za odlazak prijavila grupa od 24 članova KPJ i SKOJ-a. Iz Kos. Mitrovice se prijavilo 80 dobrovoljaca članova KPJ i SKOJ-a, ali zbog poznate provale nisu uspjeli da odu u Španiju. Sa Kosova u španski građanski rat učestvovali su Vladimir Četković, Asim Vokši i Džemal Kada.⁴⁹ Akcija za slanje dobrovoljaca u Španiji uspešno je vođena u okviru politike Narodnog fronta.

Iz tog perioda poznate su mnogo akcije KPJ i SKOJ-a na liniji Narodnog fronta i okupljanje svih progresivnih snaga u njemu. Aprila 1937. organizovane su demonstracije u mnogim gradovima i selima Kosova povodom upada talijanskih trupa u Albaniju. Prijavio se viliki broj dobrovoljaca sa Kosova za odbranu albanske nezavisnosti. Rasturani su proglašeni, otpočela je akcija sakupljanja hrane za drugove u koncentracionim logorima i drugo. Vođene su političke akcije u vezi sa okupacijom Čehoslovačke.⁵⁰ Jedna od većih akcija na Kosovu jesu demonstracije 11. maja 1940. u Peći. Na njima je učestvovalo više hiljada građana svih nacionalnosti. Uzvikivane su parole: »Dole rat, dolje izazivači rata, hoćemo slobodu, mir i demokratiju«. Ređali su se govornici. Oni su istakli zadatke Narodnog fronta u odbrani zemlje i demokratskih načela. Posle toga otpočeo je krvavi obračun vlasti sa učesnicima demonstracije. Ranjeno je 19 drugova i drugarica, uhapšeno je 28 od kojih je 11 provedeno u Beogradu u Glavnjaču, a mnogi istaknuti komunisti otišli su u ilegalnost.⁵¹ Razvijena je široka politička aktivnost i putem drugih legalnih organizacionih formi. Formirano je Seljačko bratstvo, koje je radilo na prosvjećivanju sela.⁵² A, 1938. godine formiran je odbor Crvene pomoći koja je kasnije legalizovana u narodnu pomoć. Ono je stvoreno na humanitarnu i demokratsku osnovu. Borili su se za prava građana i slobodnog čoveka.⁵³ Njihova aktivnost najviše se osećala u Peći, Kos. Mitrovici, Đakovici i Prizrenu.

VII

Partijsko rukovodstvo na Kosovu za svoje članstvo u to vreme razrađivalo marksističku literaturu. U partijskim organizacijama prorađivani su: proglasi, leci i razna marksistička literatura. Postojali su narodni uni-

⁴⁸ Pavle Jovičević, n. r., str. 26, 87.

⁴⁹ Dr Ali Hadri, *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu 1941—1945*, Beograd, 1973, str. 39.

⁵⁰ M. Folić, n. r., str. 11.

⁵¹ AVII, K-17, K-74, reg. 12/4-1; M. Folić, n. r., str. 11.

⁵² Batrić Jovanović, *Komunistička partija Jugoslavije u Crnoj Gori 1919—1941*, Beograd 1959, 176, M. Folić, n. r., str. 11.

⁵³ AZIK, K-4/16, str. 3.

verziteti, knjižnice i čitaonice. U Kos. Mitrovici 1937. pokrenut je list »Osvit« koji se bavio socijalnim i kulturno-prosvetnim pitanjima. Štampan je u tiražu od 1500 primeraka.⁵⁴

U Peći je radila partijska tehnika. U njoj su štampani leci i partijski materijal. Pored ostalog materijala štampano je i Istorija SKP (b) i druga marksistička literatura. Veliku pažnju posvećivao je Oblasni komitet idejnoj izgradnji komunista. U Peći je 1938. godine organizovan za sekretara ćelije partijski kurs koji je kasnije proširen i na skojevске aktivne. Slični kursevi su bili organizovani i u Đakovici. Korišćena je literatura: Šta da se radi, Korak napred, dva koraka nazad, Dve taktike, Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma, Država i revolucija, Agrarno pitanje, Regent Kaucki i dr.⁵⁵ Ova i druga marksistička literatura doprinosila je da se shvate društvena i politička kretanja, a pogotovu novi kurs KPJ.

VIII

Godine 1938—1939. partijsko rukovodstvo na Kosovu u okviru borbe za ravnopravnost Albanaca razvilo je naročitu aktivnost na planu agrarne politike. Komunisti i omladinci u đakovačkom srezu sprečili su službenike agrarnih vlasti da oduzimaju zemlju albanskim seljacima. Komunisti iz sela Šaptaja odbili su da primu ziratnu zemlju, tražeći podelu begovske i agovske zemlje (srez đakovački).⁵⁶ Partija je u svojim akcijama zahtevala da se Albanci u svojim pravima izjednače sa ostalim narodnostima na Kosovu. U vezi sa tim poznat je proglas studenata Kosova 1938. sa 68 potpisa kojim se osuđuje nepravilna agrarna politika i iseljavanje Albanaca ovim rečima: »Nama na Kosovu i Metohiju Stojadinović je davao naročite darove: sproveo je nečuveni tetor i ubijanje mirnih arnautskih seljaka, služeći se pri tom raznim podmetanjima da bih ih raselio sa njihovih domova, pojačao je oduzimanje zemlje radnom arnautskom življu a najbolje zemlje oduzete od njih daje onima kojima bolje služe i više plate. Pojačao je pljačku, premlaćivanje i ubijanje onih koji se osude da mu i reč kažu u odbranu svojih prava«. U proglasu se dalje protestuje zbog iseljavanja Albanaca za Tursku.⁵⁷ Proglas je štampan u nekoliko hiljada primeraka i preveden je na albanski jezik. On je omogućio da se izvede niz akcija na Kosovu, naročito da se spreči akcija iseljavanja za Tursku koju su pripremali režim Stojadinovića u sporazumu sa Turskom vladom da iselje 150.000 Albanaca sa Kosova u Anadoliju. Pitanje iseljavanja Albanaca za Tursku Oblasni komitet je vrlo uspešno rešavao na taj način što je članovima KPJ dao direktivu da ne primaju zemlju od albanskog seljaka. Tako se KPJ uspešno borila za ravnopravnost naroda i narodnosti, za povoljniji ekonomski i socijalni položaj Albanaca. O tome govore brojni dokumenti. U rezoluciji Druge Oblasne konferencije KP Kosova od 1940. godine kaže se: »... glavni zadatak Oblasnog komiteta

⁵⁴ M. Folić, n. r., str. 12.

⁵⁵ Mito Miljković, *Znani i neznani*, 1961, str. 5, 28; AZIK, K. 12/1, S. b. Peć, 1955, str. 6.

⁵⁶ Ismet Šaćiri, n. d., str. 89.

⁵⁷ AJ, Fond Miladina Stojanovića, K-5, br. 13. U letku su napisana i imena 68 studenata sa Kosova.

i celog članstva jeste prodor među arnautske (albanske) mase i njihovo okupljanje oko KPJ, a to se može uraditi tek pošto svaki član Partije bude imao ispravan stav po tom pitanju i taj stav prenese na široke narodne mase... da se partijski materijal izdaje na arnautskom jeziku.⁵⁸

Oblasni komitet je još 1937. godine sve svoje letke, proglose i druga dokumenta većinom izdavao na oba jezika (srpskohrvatskom i albanskom) iako ni sami Albanci nisu znali albansku azbukku. Zato su komunisti u siromašnim masama imali viši uticaj, dok su građanske stranke imali podršku klasno zainteresovanih aga, begova i bogatih trgovaca. No, zaostanost sela, malobrojnost radničke klase i albanske inteligencije u znatnoj meri je bila izolovanost tih masa od političkog života. Pritisak policije učinio je da je dobar deo albanskog stanovništva ostao po strani. Albanske mase su simpatisale KPJ. Komunisti su kod Albanaca sticali poverenje. No, međutim, s obzirom na položaj Albanaca na Kosovu moglo se mnogo više uraditi na prodor i prijem Albanaca u redove KPJ. Ali, ipak 20 članova KPJ Albanaca iz ovog perioda i 70 Skojevaca sačinjavali su jezgro oko kojeg se albansko stanovništvo okupljalo.⁵⁹

IX

Proces jačanja partijskih organizacija na Kosovu donekle je bio usporen pojavom frakcije Petka Miletića. Začetak frakcije datira od 1937. a 1938. godine javljaju se dve frakcije levih i desnih. Prve je predstavnik Petko Miletić a druge Andro Čukić koji je isticao da je radnička klasa zapostavljena u Partiji, da je potkovština preovladala u Oblasni komitet, da CK KPJ treba da se poveže sa general-štabom i stavi pod njegovu komandu, da se obustave unutrašnje borbe jer bi one samo slabile nacionalne snage. To je bila »sopstvena linija«.⁶⁰

U odbrani linije KPJ energično se stavio Boris Vukmirović. Njemu je pritekao u pomoć 1939. godine Miladin Popović koji je došao sa lečenja i preuzeo dužnost sekretara OK KPJ za Kosovu. On je reorganizovao Oblasni komitet i popunio je novim članovima. No, pojava ove frakcije ostavila je vidne tragove. Gotovo cela partijska organizacija Prištine, Uroševca, Vučitrna bila je likvidirana. Tada su iz KPJ isključeni 8 istaknutih članova KPJ.⁶¹ Značajne okružnice Oblasnog komiteta KPJ 1939. kojom je partijsko članstvo na Kosovu upoznato sa antipartijskom delatnošću ove frakcije naročito »desnih«. Na pisanju okružnice učestvovao je i Ivan Milutinović, član Politburoa CK KPJ. Okružnica ukazuje kakva je namera bila ove frakcije koji su tražili raspuštanje Partije i napuštanje klasne borbe što je u stvari krajni oportunizam i likvidatorstvo. Ovakav štetan rad frakcije služio je klasnom neprijatelju i unosio nered i zabunu u redove radničke klase. »Ova antipartijska grupa vodi borbu protiv

⁵⁸ AZIK, 4-a/9.

⁵⁹ Džavid Nimanj, *Govori i članci*, Priština 1961, str. 34; AZIK, K. la, S. b. OK KPJ 1961. u Peći.

⁶⁰ Dr Ali Hadri, n. d., str. 43.

⁶¹ M. Folčić, n. r., str. 16. Svi su ovi drugovi 1941. rehabilitovani i pristupili su pokretu. Mnogi od njih su hrabro poginuli na bojištima šire Jugoslavije, boreći se protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Partije i na taj način služi klasnom neprijatelju«, na kraju okružnice skreće se pažnja članovima Partije da budu budni, kako bi se onemogućila svaka akcija i uticaj na poštene, dobronamerne i neobaveštene. Odluka o isključenju potvrdila su i viša partijska rukovodstva.⁶² Ovo pitanje je ocenila i druga Oblasna konferencija održana avgusta 1940. godine. U rezoluciji se kaže: »Od prošle konferencije Oblasni komitet je imao da izdrži oštru borbu sa frakcijom... Partija je izašla ojačana jer je izbacila od svojih redova balast koji je dugo pritiskivao«. ⁶³

Sve ovo govori da je partijska organizacija na Kosovu imala snažne kadrove koji su se stavili u odbranu platforme KPJ i energično se obračunale sa antipartijskim elementima. Značajno mesto u svemu ovome pripada Miladinu Popoviću kao sekretaru OK KPJ. Tada se KPJ širom zemlje učvršćivala, oslobađala antipartijskih elemenata i unosila novi duh revolucionarne borbe, duh principijelnosti, doslednosti, jasnoće u pogledu najbitnijih pitanja politike KPJ prilagođavajući ih specifičnim uslovima konsolidacije i daljeg jačanja i uticaja na mase.

Posle rascišćavanja sa frakcijom nastaje period naglog konsolidovanja KPJ. To je ocenjeno i u rezoluciji II Oblasne konferencije »Rezultat rada je bio povećanje članstva Partije za 100% na celom sektoru«. ⁶⁴ Uspeši postignuti u partijskom radu jasno govore da frakcija, iako izraženo u licu antipartijskih elemenata nije mogla da ugrozi partijske redove i da prekine intenzivan partijski rad...«

X

Partija snažno prodire u URS-ove sindikate, na Kosovu, i preuzima rukovođenje u njihovim podružnicama, čime je ostvarila još veći uticaj. Osnovano je više sindikalnih podružnica URS-a: rudara, drvodeljaca, kožaraca, krojača i drugih. Zadaci sindikata su bili povećanja nadnica, borba za osmočasovno radno vreme, za socijalne i druge probleme radnika. Održane su skupštine saveza rudara Jugoslavije u »Trepči« i Ajvaliji«. Partija je ubacivala svoje članove koji su zauzimali rukovodeća mesta. Oni se bore za istinske interese radnika istiskujući iz njegovih redova razne socijaldemokratske politikante. ⁶⁵

Radnička klasa Kosova pod rukovodstvom KPJ organizuje štrajkove. U generalnom štrajku u »Trepči« na Prvom Tunelu i Starom Trgu 1936. učestvuju 1.768 rudara. Štrajk je trajao 20 dana. Štrajk rudara u Golešu 1937. trajao više od dva meseca. Štrajk rudara radnika hroma Štrpce — Jezerca, štrajk drvodeljaca, 1938. godine, obučarskih radnika 1939. i drugih. Oni su obustavljeni posle potpisivanja kolektivnog ugovora. ⁶⁶ Sve je ovo mobilisalo radničku klasu u borbi za bolje uslove rada i života.

⁶² AZIK, K. 4/18, Okružnica OK KPJ za Kosovo i Metohiju 1940, br. 4; AIRPS, br. 12503.

⁶³ AZIK, K-4A/19.

⁶⁴ AZIK, K. 4/19; Milutin Folić, n. r. str. 18.

⁶⁵ Radničke novine od 22. V. 1936, br. 5; R. N. od 5. III 1937, br. 7; M. Folić, n. r. str. 18.

⁶⁶ Radničke novine, od 15. I 1937.

Ponovo je buknuo štrajk rudara »Trepče« 1939. u kojem učestvuje 2.500 rudara. Oni su u 14 tačaka formulisali svoje zahteve. Mesni komitet KPJ u Kos. Mitrovici izdao je letak, da se da podrška pravедnoj borbi radnika, OK KPJ organizovao je pomoć porodicama. Ona je stizala iz cele zemlje. Velika je solidarnost bila javnog menja Kosova i cele zemlje za radnicima »Trepče«. Štrajkaški odbor avgusta 1939. godine primio sumu od 20.965 dinara za porodice rudara svih krajeva zemlje.⁶⁷ Narodito je bila velika solidarnost seljaka sela Šalje koji su toware namirnica donosili svakodnevno porodicama trepčanskih rudara. Štrajk je trajao 47 dana. To je bila jedna od najjačih akcija KPJ u to vreme. Štrajk je završen usvajanjem gotovo svih radničkih zahteva. To je bio klasni okršaj radničke klase i KPJ sa kapitalizmom na Kosovu pa i u zemlji. Štrajk je predstavljao jedan od značajnih događaja u tom vremenu, jer je to bio uspeh rada i uticaja KPJ ne samo na Kosovu već i u celoj zemlji.⁶⁸

XI

Što se pokret više razvijao reakcija je preduzela oštre mere protiv komunista. Nastupila su hapšenja. U Peći je 1940. godine uhapšena je grupa od 8 istaknutih komunista, u Kos. Mitrovici 7 komunista, Albana, Srba i Crnogoraca, i oni su sprovedeni na Adu Ciganliju u Beogradu. Njima je suđeno. Usled nedostatka dokaza svi su oslobođeni.⁶⁹ Pored toga bilo je i drugih hapšenja u Đakovici, Prizrenu, Prištini i drugim mestima na Kosovu. Hapšenje komunista pobudilo je veliko interesovanje svih građana, svih nacionalnosti i zato su organizovali pisanje peticija za njihovo puštanje.⁷⁰

U toku 1940. godine u celoj zemlji pa i na Kosovu vrši se temeljna konsolidacija Partije i njenih organizacija. Sprovođene su organizacione mere za učvršćenje partijskih organizacija, a istovremeno na rukovodećim mestima biraju se sposobni kadrovi da sprovedu liniju KPJ. U ovim uslovima došlo je do sazivanja mesnih konferencija KPJ.

Jula 1940. godine u Kos. Mitrovici održana je mesna konferencija na kojoj prisustvovalo 9 komunista — delegata ćelija iz Zvečana i Starog Trga. Za sekretara MK KPJ izabran je Ali Šukrija. Jula meseca 1940. godine održana je sreska konferencija KPJ za srez Peć. Za sekretara MK KPJ izabran je Pavle Jovičević. Trećeg jula 1940. održana je u selu Šapteju (Đakovica) sreska partijska konferencija i izabran je Mesni komitet. Za sekretara je izabran Milija Kovačević. Jula 1940. održana je mesna konferencija KPJ i izabran Mesni komitet u Prizrenu. Za sekretara izabran je Predrag Ajtić. Na svim ovim konferencijama dominirala su ista pitanja: politička situacija, organizaciona pitanja, zadaci Partije u novim uslovima, borba KPJ za izgradnju novih partijskih rukovodstava

⁶⁷ R. N. od 23. III 1939.

⁶⁸ Ali Šukrija, *Clanci i govori*, Priština 1961, str. 120—123; M. Folić, n. r., str. 19.

⁶⁹ AVII, P. 17 K-13, reg. 57/4-6; Ali Šukrija, *Partijske konferencije MK KPJ*, »Jedinstvo« od 2. XI 1970.

⁷⁰ AZIK, K. 14, br. 242.

koja su birana prvi put tajnim glasanjem. Na mesnim konferencijama izabrani su delegati za Oblasnu konferenciju KPJ za Kosovo. Na njima su prisustvovali Miladin Popović i Krsta Popivoda a u nekim i Boris Vukmirović.⁷¹

Avgusta 1940. u selu Vitimirici kod Peći održana je Druga oblasna konferencija KPJ za Kosovu i Metohiju. Na konferenciji su podneta dva referata — o političkoj situaciji Miladin Popović, a organizaciono pitanje — Boris Vukmirović. Posebne izveštaje su podneli sekretari Mesnog komiteta o političkom stanju svojih organizacija.

Ova konferencija bila je od istorijskog značaja za partijsku organizaciju Kosova. Održana je u vreme kada se period konsolidacije KPJ bližio kraju neposrednu pred osmu konferenciju za Crnu Goru i Petu zemaljsku konferenciju KPJ. Konferencija je usmerila rezultate cele partijske organizacije na Kosovu, ocenila akcije KPJ i Oblasnog komiteta i drugo. Ocenjen je rad SKOJ-a i omladine a i drugih sektora partijskog rada. Odredila je neposredne zadatke za celu partijsku organizaciju i njena rukovodstva. U rezoluciji konferencije dat je presek drugog imperijalističkog rata, osuđena je nenarodna vlada Cvetković — Maček, njena politika reakcije i nacionalnog ugnjetavanja.

Komunisti su ukazivali da je jedino u zajedničkoj borbi svih potlačenih leži spas, da se zajedničkom borbom svih naroda i narodnosti Jugoslavije može doći do slobode demokratskih prava i nacionalne jednakosti. Ocenjen je rad na razbijanju frakcije, na okupljanju svih naprednih snaga oko KPJ, koristeći se raznim organizacionim i političkim formama kao što su: omladinski rad, sindikat, organizacije žena, teoretsko uzdizanje kadrova itd. Rečeno je da treba pristupiti osposobljavanju rukovodstava »da se tako stvori zamena da se prodre tamo gde za to ima mogućnosti...«. ⁷² Konferencija je postavila niz zadataka mesnim komitetima i partijskim ćelijama u borbi za pridobijanje masa na platformi KPJ i narodnog fronta.

Na konferenciji je izabran novi Oblasni komitet KPJ za Kosovo i Metohiju u sastavu: Miladin Popović, sekretar, Boris Vukmirović, Pavle Jovičević, Dušan Mugoša, Ramiz Sadiku, Ali Šukrija, Milija Kovačević, Krsto Filipović, Ramiz Džema, Veljo Petrović i Predrag Ajtić.⁷³

Istovremeno sa partijskim konferencijama, održane su i sreske konferencije SKOJ-a i na njima izabrani Sreski komiteti SKOJ-a. Ovi mladi komunisti u potpunosti su prihvatili stavove KPJ. To je bio preloman trenutak za ovu organizaciju. Njihove su se akcije razvijale uporedo sa akcijama KPJ, jer je Partija mnoge svoje akcije sprovođila upravo preko SKOJ-a.⁷⁴

Na Osmoj pokrajinskoj konferenciji KPJ za Crnu Goru, Boku i Sandžak i Kosovo i Metohiju predstavljalo je pet delegata sa Kosova. U novi Pokrajinski komitet izabrani su Miladin Popović i Boris Vukmi-

⁷¹ M. Folić, n. r., str. 21; AZIK, K. 12/7, br. 148; AZIK, K.13/4, br. 172; AZIK, K. 15.

⁷² AZIK, K. 4a/19.

⁷³ AZIK, K.1, S. b. OK KPJ 1961; Ali Hadri, n. d., str. 44.

⁷⁴ M. Folić, n. r., str. 22.

rović.⁷⁶ Vukmirović je na ovoj konferenciji izneo potrebu povezivanja Oblasnog komiteta sa CK KPJ, tako da je Pokrajinska konferencija preporučila CK KPJ da se to pitanje reši na Petoj zemaljskoj konferenciji.

U rezoluciji Pete zemaljske konferencije KPJ kaže se: »Peta zemaljska konferencija prihvata predlog druga delegata iz Metohije i Kosova da se partijska organizacija te oblasti odvoji od Crne Gore i da se Oblasni komitet Metohija i Kosova poveže izvrno sa CK KPJ.«⁷⁶ Ovom odlukom Pete zemaljske konferencije partijska organizacija Kosova dobila je veliko priznanje a time i veću odgovornost za sprovođenje u život linije KPJ. To je bio i prvi začetak izgrađivanja politike nacionalnog i socijalnog oslobođenja i stvaranje autonomije.

Na Petoj zemaljskoj konferenciji koja je održana od 19. do 23. oktobra 1940. godine sa Kosova su bili: Miladin Popović, Boris Vukmirović i Mate Kršula. Na konferenciji su delegati Kosova izneli političko stanje na Kosovu, naročito težnje da se siromašne mase Albanaca, Srba i Crnogoraca ujedine u borbu protiv režima jer su po dosadašnjem političkom radu KPJ shvatile ko se bori za njihova prava.⁷⁷ Posle Pete zemaljske konferencije na Kosovu se pristupilo za sprovođenje odluka. Održan je sastanak Oblasnog komiteta KPJ na kome je prisustvovao Ivan Milutinović, član Politburoa CK KPJ. U tom vremenu partijska organizacija Kosova brojala je 260 članova i 1.200 članova SKOJ-a. Imala je četiri mesna komiteta KPJ i pet mesnih komiteta SKOJ-a i jak politički uticaj u masama.⁷⁸ Milutinović je govorio o značaju Pete zemaljske konferencije za Kosovo: »Komunisti se ne smeju zatvoriti u sebe. Naprotiv, predstoji im široko povezivanje sa radnim masama, a posebno sa albanskim na koje su se okomili nenarodni režimi. Jedinstvo masa je uslov za uspešnu političku borbu, partije i njenu pobedu.«⁷⁹ Milutinović je shvatio specifične probleme i zadatke partije na Kosovu pa ih je tako i postavio.

Posle Pete zemaljske konferencije Oblasni komitet je novembra 1940. godine formirao vojnu komisiju pri OK KPJ za Kosovo i Metohiju za rad partije u vojsci. U svim mesnim komitetima su formirane vojne komisije za rad KPJ u vojsci. U Đakovici 1940. formiran pukovski komitet u 65 pešadijskom puku koji je imao 57 članova KPJ. Formirane su četiri bataljonska komiteta i partijske ćelije u četama. Ovakav rad KPJ u vojsci imao je veliki značaj jer su komunisti u aprilskom ratu preduzimali mere za odbranu zemlje i davanje otpora fašističkom napadu Nemaca i Italijana.⁸⁰

KPJ na Kosovu spremno je dočekala 27. mart 1941. godine i mase su izašle na ulicama da protestuju zbog izdaje spremne da brane zemlju i kasnije 1941. godine na poziv partije stupili su u NOR i prema svojim mogućnostima dali svoj doprinos NOR-u i pobedi revolucije.

⁷⁶ Dr. Ali Hadri, n. d., str. 45.

⁷⁷ *Komunist*, 1964, br. 1, 110, *Rezolucija Pete zemaljske konferencije KPJ*.

⁷⁸ M. Folić, n. d., str. 23.

⁷⁹ Pavle Jovičević, n. d., str. 53, 211.

⁸⁰ Dušan Mugoša, *Sastanak koji se ne zaboravlja*, »Jedinstvo« od 27. XI i l. XII 1968.

⁸⁰ Milutin Folić, *Rad KPJ u vojsci uoči rata i u aprilskom ratu 1941*, »Tokovi revolucije«, br. 2, Beograd, 248.

Zaključak

Obnavljanje partijske organizacije na Kosovu, odnosno KPJ, odvijala se uporedo sa obnavljanjem KPJ u zemlji. Prvi članovi obnovljene KPJ posle šestojanuarske diktature bili su komunisti koji su donekle poznavali marksističku teoriju. Oni su pristupili stvaranju prvih ćelija KPJ među radnicima, seljacima, zanatlijama, đacima a naročito studentima. To su bili klasno vezani ljudi za KPJ. Kasnije su formirani mesni komitei KPJ koji su objedinjavali rad partijski ćelija i organizovali druge organizacije: SKOJ, sindikat, razna kulturno-umetnički društva, sportske klubove i druge forme rada, preko kojih su okupljali mase i vodili ih u akcije. Partija je znala da pokrene sve te mase u političku borbu protiv režima u raznim sudarima sa režimskim partijama, policijom i vlasti koje su bile prepreka KPJ u njenoj borbi za mase za akcije. Na suprot preprekama KPJ na Kosovu je uspeła da te mase mobilise i da ih suprotstavi politici vladodržaca i u bitnim pitanjima nacionalne, agrarne, socijalne, ekonomske, kulturne i druge politike koju je KPJ uspešno organizovala u ilegalnim uslovima i vodila uprkos svim teškoćama. Štrajkovi rudara »Trepče« 1936. i 1939. godine koji su imali veliki značaj i odjek u celoj Jugoslaviji. Demonstracije u Peći 1940., stvaranje Narodnog fronta na Kosovu doprinelo je da se mase okupe oko njega. Važan je period konsolidacije KPJ u vreme sukoba sa frakcijom Petka Miletića 1930. godine. KPJ izvršila potpunu konsolidaciju i 1940. godine na sreskim partijskim konferencijama KPJ izabrala na demokratski način mesne komitete KPJ i održala II oblasnu konferenciju koja je imala veliki značaj za rad KPJ kasnije u toku revolucije.

Milutin Folić

LE RENOUVELLEMENT ET L'ACTIVITÉ DU PARTI COMMUNISTE DE YOUGOSLAVIE EN KOSSOVA DE 1930 A 1941

R é s u m é

Cette question a été traitée jusqu'ici uniquement par Ali Hadri dans son travail »Le Parti communiste de Yougoslavie en Kossova jusqu'en avril 1941« et dans sa thèse de doctorat »Le Mouvement de libération nationale en Kossova de 1941 à 1945«, dans laquelle est comprise également l'activité du Parti communiste de Yougoslavie entre les deux Guerres. Le renouvellement de l'organisation du Parti en Kossova a eu lieu parallèlement au renouvellement du Parti communiste de Yougoslavie dans tout notre pays. Le Parti a été complètement consolidé aux conférences d'arrondissements du Parti en 1940, alors que des comités du pays ont été élus et la Seconde conférence régionale a eu lieu. Celle-ci a été d'une grande importance.

